

HET BEVOLKINGSCIJFER VAN RUMST VAN DE ZESTIENDE TOT DE TWINTIGSTE EEUW

Volkstellingen zijn van alle tijden. In het Oud Testament lezen we dat een volkstelling, die plaatsvond in Israël, de gramschap van Jahweh opwekte. Het evangelie vermeldt dat een door de Romeinse kolonisorator doorgevoerde *descriptio* voor het grondgebied van Palestina, aanleiding gaf tot een regelrechte opstand.

In onze streken kennen we een reeks *haardtellingen* die mekaar opvolgen in de 15de eeuw. De verdienstelijke demograaf J. Cuvelier heeft er een wetenschappelijke studie aan gewijd¹. De archiefstukken die Cuvelier deskundig onderzocht, waren voordien reeds bekend. Zo biedt pastoor Sel in zijn *Proeve van historische mengelingen over het Land van Rumpst*,² op de bladzijden 78 tot 81, een overzicht van de haardtellingen die betrekking hebben op het “Land van Rumpst”, toen nog enkel Rumst, Boom en Heindonk. De cijfers die hij aangeeft betreffen dus niet het bevolkingscijfer, in haarden uitgedrukt, van Rumst (Terhagen inbegrepen) alléén, maar wel van het gehele “Land van Rumpst”. Dit zal wel de reden geweest zijn waarom onze dorpsgenoot J. Neyens in zijn bekende studie over Rumst³ geen gewag maakte van de haardtellingen einde middeleeuwen.

De gegevens van pastoor Sel zijn grosso modo geconfirmeerd door de studie van J. Cuvelier. Sel moet geput hebben uit de archiefbronnen die Cuvelier een halve eeuw later meer van dichtbij onderzocht.

Gemakkelijkshalve bieden we hier het overzicht van de haardtellingen volgens Sel.

Land van Rumst	1435	109 schatplichtige haarden en 14 haarden van armen Cuvelier: 1437
	1480	147 haarden
	1496	197 haarden
	1521	148 haarden
	1526	246 haarden plus 29 haarden met 2; 5 onbewoonde haarden
Cuvelier geeft ook nog tellingen voor	1464	183 haarden
	1478	150 haarden

Opmerkingen bij deze tabel.

1. De eerste haardtelling gebeurde naar aanleiding van een bede door hertog Filips de Goede der Nederlanden. 300.000 ridders moesten voor hem opgebracht worden en 10.000 ridders voor de hertogin.

¹ Cuvelier, J. (1912). *Les Dénombrements des foyers en Brabant, XIVe - XVIe s.*, 542 blz. met inleidende tekst, kaart van het hertogdom Brabant en tabellen.

² Sel (1873). *Proeve van historische mengelingen over het Land van Rumpst*.

³ Neyens, J. (1958). Rumst, van Romeinse nederzetting tot nijverheidsgemeente.

De haardtellingen waren dus niet statistisch bedoeld maar wel fiscaal en ze werden door de onderdanen zeer argwanend, om geen sterker woord te gebruiken, bekeken.

2. 1521: 148 haarden. Vergelijk met 1496 en 1526. Er klopt iets niet!
3. 1526: een recordjaar wat het aantal haarden betreft. De regeringsjaren van onze keizer Karel. Maar de “kwaaijare jaren” (godsdienstoorlogen) liggen in het verschiet.

In zijn *Geschiedenis van Kontich* bespreekt R. Van Passen de demografische ontwikkeling van Kontich onder het Oude Regime.⁴ Op blz. 638-640 verwijst hij naar de haardtellingen. Ook voor Kontich is 1526 een recordjaar.

4. Belangrijke laatste opmerking. De bevolkingsstatistici nemen geredelijk aan dat om het aantal inwoners te bepalen vanuit de haardtellingen, het aangegeven cijfer moet vermenigvuldigd worden met 5 (inwoners per haard). Voorbeeld: 1526: ongeveer 300 haarden, dus 1500 inwoners voor het ganse “Land van Rumpst”, dus niet enkel voor Rumst. Het aantal inwoners voor Rumst zelf kan voor de late middeleeuwen niet gegeven worden.

* * * * *

De haardtellingen bieden een eerste houvast om het bevolkingscijfer van een dorp of een entiteit, zij het bij benadering, vast te stellen.

Een tweede houvast wordt ons aangereikt door de consultatie van de archiefbron der *dekanale visitatieverslagen*. Die verslagen waren opgelegd door het concilie van Trente (16de eeuw) om de godsdienstige toestand van de parochies weer te geven. Het gaat hier over parochies en op de buiten vallen die wel meestal samen met het dorp, met de gemeente zouden we nu zeggen.

De verslagen, opgesteld door de *decanus christianitatis*, de deken, de vertegenwoordiger van de plaatselijke bisschop, bleven bewaard in het archief van de bisschoppelijke curie; de bisschop of zijn opvolger moest kunnen nagaan hoe een parochie evolueerde om zo nodig te zorgen voor koerswijzigingen.

In de visitatieverslagen vinden we steevast het aantal *communicantes* aangegeven, dit wil zeggen het aantal gelovigen dat met Pasen gecommuniceerd had. “Nut rond Pasen ’t brood des Heren”, werd in de 17de eeuw reeds van op de kansel en in de catechismus voorgehouden. De paasplicht gold in die tijd echter pas vanaf de leeftijd van 12 à 13 jaar, in sommige bisdommen zelfs nog een paar jaren later. Van een communie van kinderen was toen geen sprake, die is slechts ingebracht door Pius X, juist vóór Wereldoorlog I, en slechts later doorgevoerd.

De parochieherder was verplicht het aantal *communicantes* mee te delen en ook te vermelden wie zijn paasplicht niet vervulde, zodat die eventueel kerkelijk kon gestraft worden. Concreet konden de paasplichtverzuimers op één hand geteld worden, zo er al waren.

⁴ Van Passen, R. (1964). De demografie onder het Oude Regime, pp. 637-648. In: *Geschiedenis van Kontich*.

Zo beschikken we door de aangifte, per parochie, van het aantal *communicantes* over een niet te versmaden middel om het bevolkingscijfer van een parochie (dorp) vast te stellen, mits één voorwaarde: weten hoeveel gelovigen niet verplicht waren te communiceren (degenen die de leeftijd van 13 à 14 jaar nog niet bereikt hadden). Historici die met bevolkingsstatistiek te maken hebben, achten het voorzichtig bij het cijfer van de communicanten minstens één derde bij te voegen. Concreet: 300 communicanten betekent minstens 400 inwoners.

Hieronder dan een overzichtstabel volgens de cijfers van de *visitatieverslagen* van het aantal communicanten voor Rumst (Terhagen inbegrepen). De “kwaaijare jaren” (politieke instabiliteit) verklaren de afwezigheid van cijfers voor de jaren vóór 1600. Ter herinnering: de Beeldenstorm brak los in 1566.

Tabel 2. Overzicht aantal communicanten te Rumst					
jaar	aantal	jaar	aantal	jaar	aantal
1592	300	1691	612	1718	817
1613	300	1692	620	1719	800
1616	310	1693	672	1722	825
1617	350	1694	625	1723	803
1618	350	1695	700	1724	825
1619	350	1696	692	1725	830
1623	400	1697	630	1727	860
1627	400	1698	670	1728	850
1628	400	1699	675	1729	875
1629	420	1700	704	1730	880
1631	450	1702	-	1731	875
1632	450	1704	700	1732	880
1633	450	1706	670	1734	900
1635	370	1707	750	1735	920
1639	-	1708	700	1736	935
1655	500	1709	745	1737	950
1657	600	1710	740	1738	925
1659	500	1711	750	1739	963
1662	600	1712	750	1740	940
1674	650	1713	786	1741	930
1687	550	1714	780	1742	880
1688	600	1715	800	1743	900
1689	612	1716	827	1750	900
1690	626	1717	830	1759	908

Opmerkingen:

1. 1567: 600 communicanten aldus het *polypticum* (lijst der beneficiën) van het bisdom Kamerijk. Rumst behoorde vóór de nieuwe indeling der bisdommen onder Filips II van Spanje tot het diocees Kamerijk. Het *polypticum* werd gepubliceerd door kan. Reusens, in de *Analectes pour servir à l'Histoire Ecclésiastique de la Belgique*, t. 28, 1900.
2. 1592: 80 communicanten volgens het *officieel rapport opgesteld door de Rumstse secretaris Bals* over de toestand van het dorp op het einde van de ongelukseeuw. Een dieptepunt. In het onderschrift bij het rapport geeft de toenmalige pastoor Dillen hetzelfde cijfer weer. Zie: Chris Verbruggen (1993), *De Quaeye Jaeren*, uitgave Rumesta.
3. 1635: een laag cijfer omwille van de pestepidemie.
4. 1693: Volgens de *officiële volkstelling* van 1693, door Rumesta gepubliceerd in 1987, telde Rumst, inclusief Terhagen, toen precies 982 inwoners, onder wie 256 armen. Het aantal communicanten bedroeg 672 in 1693. Zo we daar één derde bijtellen bereiken we 900 inwoners. Dat cijfer ligt niet zo ver van die van de volkstelling. De telling van de communicanten is bij benadering en we mogen uitgaan van het feit dat de pastoor wel eens het cijfer van een vorige telling zal overgenomen hebben. De telling van 1693 is officieel en eenmalig qua presentatie.
5. 1787: Het cijfer van 1547 communicanten is niet genomen uit de visitatiebundel, maar uit een overzichtslijst van het aantal communicanten in het bisdom Antwerpen. Die lijst komt voor in een doopregister van de parochie Brecht. Twee jaren worden aangegeven: 1711 en 1787, zodanig dat een vergelijking mogelijk wordt. Deze overzichtstabel werd gepubliceerd door A.J. Weyns in *Vlaamse Stam*, XV, 1973, p. 363-364.

We geven hier de cijfers van de omliggende dorpen ter vergelijking.

	1711	1787		1711	1787
Rumst	750	1547	Niel	350	1348
Aartselaar	720	1493	Reet	500	1084
Boom	800	2670	Schelle	600	911
Hemiksem	350	668	Waarloos	290	593
Kontich	1400	2729			

In 't algemeen stellen we een verdubbeling van de bevolking vast⁵.

⁵ De demograaf C. Bruneel constateert voor het Belgische gedeelte van het oude hertogdom Brabant, vooral wat het platteland betreft, een sterke bevolkingsgroei *in de laatste decennia vóór de Franse bezetting* in de negentiger jaren. Het was toen de gelukkige tijd onder *Landesmutter* Maria Theresia. Zie *Geschiedenis van Brabant*, Leuven, Davidsfonds, blz. 479-480.

We merken de sterke vooruitgang van Niel en Boom, centra van de kleinijverheid. Voor Boom speelt nog de gunstige ligging mee: vaart, Rupel en de steenweg op Antwerpen.

Voor de bevolkingscijfers van Rumst in de 19de en 20ste eeuw gaan we te rade bij 2 encyclopedische werken, die refereren aan *betrouwbare demografische bronnen*:

- De Seyn, E. (s.d., rond 1947). *Geschied- en aardrijkskundig Woordenboek der Belgische Gemeenten* (tweede druk), II Delen, Brepols, Turnhout,). Afk DS.
- *Gemeenten van België* (1980). Geschiedkundig en administratief-geografisch woordenboek, 1-2 Vlaanderen-Brussel, Gemeentekrediet van België. Afk. HH (naar de leiding door H. Hasquin).

Voor wat de bevolkingsstatistiek van Rumst betreft in de laatste twee eeuwen onderscheiden we twee perioden: tot 1875 en vanaf 1876, omdat Terhagen rond de jaarwisseling '75-'76 afgescheurd werd van het moerdorp Rumst en een zelfstandige gemeente werd. Enige tijd later kreeg Terhagen nóg een stuk van het grondgebied van Rumst toegewezen, maar er stonden slechts weinig woningen op de verkregen hectaren. De weerslag op de populatie was miniem.

Tabel 4. Bevolking van Rumst, Terhagen, Reet en Boom				
a) voor 1876				
	RUMST	TERHAGEN	REET	BOOM
HH 1784	1547	-	1084	2670 ⁶
HH 1801	1634	-	1160	3428
DS 1815	1922	-	-	4677
HH 1846	2285	-	1284	7960
HH 1876		1502		
b) na 1876 (tot 1977: fusie van de gemeenten Rumst, Reet en Terhagen)				
DS 1890	4110	2550	1545	14285
DS 1910	4536	3735	-	17481
DS 1938	5410	3958	2892	19422
HH 1961	5868	3108	4033	17418
HH 1976	5378	2635	5007	15543
c) Na de fusie				
HH 1977	13226			15238
1993 (14301)	5014	2248	7039	

⁶ HH verwijst hier nog naar het aantal *communicanten* volgens de lijst van Brecht. Daarna spelen de communicanten geen rol meer in de statistieken.

Wanneer we de cijfers van de negentiende en van het begin twintigste eeuw nagaan, dan vertonen Boom en Rumst (tot 1875 Terhagen inbegrepen) de hoogste groei, terwijl de typisch landelijke gemeente Reet weinig aangroei kent. Boom en Rumst tellen steeds meer bloeiende steenbakkerijen. In Terhagen zijn ze aanvankelijk alleen te vinden aan het Molleveld. Op het grondgebied van de gemeente Boom strekken ze zich uit van Bosstraat en Hoek tot Noeveren (aan de oever, ten oeveren werd Noeveren) vlakbij Niel. De “gelagen” vergen de inzet van steeds meer arbeidskrachten; ze trekken volk aan van elders; de natuurlijke geboortegroei volstaat niet meer.

Vanaf 1850 ongeveer breidt de kleinijverheid zich uit oostwaarts, tot aan de Hollebeekstraat te Rumst en later zelfs naar het Lochtveld, aan de Nete, voorbij de beemden van Rumst. De lokale bevolking kan het werk niet aan. Er volgt een immigratiegolf uit Klein-Brabant en het ommeland. In de kiezerslijsten van Terhagen en Rumst uit de jaren 1920 tot 1930 is de geboorteplaats van de oudere steenbewerkers steevast “over het water” te vinden.

De jaren na de Tweede Wereldoorlog worden gekenmerkt door een stagnatie, een achteruitgang wat het bevolkingscijfer van de Rupelstreek betreft. Steenfabrieken verdwijnen en ook andere arbeidsintensieve bedrijven. Reet vertoont echter een blijvende bevolkingstoename. Het wordt een residentiedorp voor forensen. Rumst profiteert van de verkaveling van de gronden van het voormalige Hof ten Eiken. Boom kende eveneens een paar verkavelingen, maar ze konden de bevolkingsachteruitgang niet stuiten. In Terhagen was weinig bouwgrond ter beschikking. Dit had een negatieve weerslag op het bevolkingsaantal⁷.

Karel Swenden

⁷ De gemeentelijke brochure *Terhagen 1875 - 1975*, biedt als inwonersaantallen: 1874: 1307; dan tienjaarlijks vanaf 1880: 1785, 2400, 3302, 3734, 3792, 4049. Vanaf 1930 (4049) gaat het aantal achteruit: 1947: 3822, 1961: 3133, 1970: 2906, 1974: 2741 dus ongeveer zoals in 1895. Voor 1993 vonden we de cijfers in het gemeentelijk kijkboek *Rumst - Reet - Terhagen*, Uitg. Vita, 1994, blz. 345-346. Zie tabel 4 c.